

tivnim manjšinskim ukrepom. Nasprotno: Beogradu so bili simpatični celo nacisti, ki so bili odločni nasprotniki Dollfuß-Schuschniggovega režima (jugoslovanski konzul v Celovcu Anton Novačan je v svojem znanem bombastičnem slogu zatrjeval, kako se je v Berlinu s samim Goebbelsom dogovoril, da Avstrija pripade Nemčiji, Koroška pa Jugoslaviji!). Suppan tudi nadrobno popisuje dejavnost jugoslovanskih oz. slovenskih iredentistov (vsaj občasno so uživali določeno podporo oblasti), medtem ko so v Avstriji ozemeljske zahteve do južne sosedo postavljali le protidržavni (proto)nacistični velikonemški krogi (od uradnih organov so bile le nekatere obmejne občine za "ozemeljske korekture"). Avstrija skratka leta 1938 v Jugoslaviji ni imela nikakršne opore za obrambo neodvisnosti. Še več: jugoslovanska uradna politika je bila bolj naklonjena nacistom kot stanovski državi (slednjo je doživljala kot Mussolinijevo srednjeevropsko lutko). Glede tega se Stojadinovičeva vlada ni razlikovala od svojih JNS-jevskih predhodnic (ena izmed njih je bila zelo kooperativna do nacističnih beguncev, ki so se v kraljevino Karadjordjevičev zatekli po propadu poskusa državnega udara leta 1934). Seveda tudi nemška manjšina v Jugoslaviji ni stavila na Avstrijo, temveč na Hitlerja: njen tisk je bil že pred Anchlussom vsaj deloma tako nacificiran, da posamezni časniki niso mogli čez severno mejo v alpsko republiko.

Močno pozitivnega vtisa v Suppanovi knjigi tudi nekaj tiskarskih napak (denimo pri navajanju tujejezičnih naslovov v originalu) in pomot (podpredsednik Narodnega sveta v Zagrebu dr. Ante Pavelić ni bil odvetnik, temveč zobozdravnik – str. 55) ne more izbrisati.

Nobenega dvoma ni, da je Arnold Suppan v knjigo o jugoslovansko-avstrijskih odnosih vložil veliko svoje energije. Od prve ideje do natisa je minilo kar dvajset let. Rezultat kaže, da svojega časa ni vrgel v stran. Napor ni bil zaman, čeprav je jasno, da njegov spis zaradi ozko specializirane tematike ne bo mogel postati mednarodni bestseller. Avtor bi lahko svoje delo sklenil z znamenitim posvetilom iz Stendhalove Parmške kartuzije: "To the happy few." Kdor se bo poslej ukvarjal z zgodovino jugoslovansko-avstrijskih odnosov med "obema vojnama", mimo Suppanove obsežne študije ne bo mogel iti. In lahko bo zadovoljen, da ima ob sebi tako temeljit in izčrpen priročnik. Za tematiko, ki jo obravna-

va, bo knjiga Jugoslawien und Österreich 1918 – 1938 nedvomno postala klasično delo.

Igor Grdina

O ŽLAHTNIH KAMNIŠKIH PURGARJIH

Zora Torkar, Beži Ljubljana, Gradec se skrij, Dunaj tud' Kamniku gliha nič ni. Najpremožnejši meščani Kamnika v drugi polovici 19. stoletja, Kulturni center Kamnik, Kranj, 1996, 188 strani.

*Pisana Loka, črn je Kranj,
Z močnikom Kamnik je ves ocmokan
Beži Ljubljana, Gradec se skrij,
Dunaj tud' Kamniku gliha nič ni.*

Tak je začetek zabavljice po večini kmečkega okoliškega prebivalstva Kamnika nad tamkajšnjimi prevzetnimi, samovšečnimi, vzvišenimi in pretirano varčnimi "purgarji", za katere bližnja in tudi bolj oddaljena (vele)mesta in njihovi meščani niso nič, pa čeprav imajo sami v primerjavi z njimi na svojih mizah v najboljšem primeru kvečjemu močnik. Kakor vsi stereotipi tudi ti poudarjajo le del resnice. Kdo in kakšni so bili torej najpremožnejši kamniški meščani v drugi polovici prejšnjega stoletja?

Odgovor na to samo na prvi pogled enostavno vprašanje nam prinaša knjiga Zore Torkar, kustosinje zgodovine v Kamniškem muzeju, s simpatičnim naslovom, ki ga je prevzela iz zgornje zabavljice. Najosnovnejši problem pred katerim se je znašla avtorica, je bila določitev sloja najpremožnejših. V nasprotju z Dunajem, Gradcem in delno celo Ljubljano, to niso bili bankirji, veletrgovci in veleindustrialci, ki so stanovali v novejših, elitnejših predelih mesta, temveč velikosti, se pravi majhnosti provincialnega mesteca primerni trgovci, gostilničarji, tovarnarji, obrtniki in potrebam mesta in okolice primerno manjše število intilgence, ki so po tradiciji starega meščanstva stanovali še kar naprej v starem in s tem elitnejšem središču mesta z večinoma enonadstropnimi hišami.

In ravno za takratno Avstrijo lahko s pomočjo volilnih imenikov za deželnozborske volitve, v tem primeru za mestno kurijo Tržič – Radovljica

- Kamnik, določimo najpremožnejše (in seveda tudi manjpremožnejše) meščane. Volilci so bili namreč glede na direktni davek, ki so ga plačevali, razdeljeni na tri volilne razrede. V prvem so bili tisti, ki so plačevali največ davkov in jih je bilo temu primerno tudi najmanj in volilci inteligentne volilne skupine, v katero so spadali ljudje zaradi svojega položaja, poklica ali izobrazbe, in to ne glede na višino plačanih davkov. V drugem volilnem razredu so bili tisti, ki so plačevali drugo tretjino vseh davkov, v tretjem pa vsi ostali davkoplačevalci. K najpremožnejšim meščanom torej lahko štejemo volilce prvega (brez velike večine inteligence) in drugega volilnega razreda in sicer tiste, ki so bili to najmanj dvakrat (se pravi več kot šest let) in so imeli v Kamniku stalno prebivališče. Avtorica je tako dobila šestdeset najpremožnejših Kamničanov, torej nekako 30% volilcev, od katerih pa jih je bilo le 5 do 8 odstotkov zares bogatih. Po višini dohodkov so bili nekako na ravni takratnega provincialnega višjega meščansta in so bili glede tega kar precej oddaljeni od elit velemest, čeprav tudi med njimi najdemo nekatere posameznike, ki so precej, vendar pa še vseeno ne kričeče izstopali. Teh šestdeset pa je avtorica glede na različen čas njihovega bogatenja razdelila na tiste, ki so bili na vrhuncu svoje uspešnosti do osemdesetih let 19. stoletja in so bili še močnejše vezani na tradicijo kot tisti, ki so bogateli po tej časovni prelomnici. Le osem družin pa se je v najpremožnejšem sloju obdržalo skozi vse obravnavano obdobje. Kot vse je torej tudi bogastvo (določene družine) minljivo.

Najpremožnejši meščani Kamnika so se seveda glede na ostale someščane odlikovali z njim ustreznim velikim premoženjem, politično močjo in visokim družbenim statusom. Lahko rečemo, da so prav ti trije dejavniki tisto, kar nekako označuje vsakršno elito katerega koli okolja. To seveda še ne pomeni, da je vsak pripadnik elite, torej vsak najpremožnejši Kamničan, razpolagal s pravnim odmerkom tako bogastva kot moči in statusa, temveč le, da pri veliki večini lahko zasledimo prav te tri značilnosti.

Ker med to šestdeseterico avtorica ni prištela meščanov po izobrazbi, ki so kot volilci inteligentne skupine imeli politično moč in tudi visok status, ne pa tudi (razen nekaterih notarjev, odvetnikov in zdravnikov) velikega premoženja, lahko rečemo, da je njihova glavna značilnost prav ta, da so bili meščani po premoženju. Pri tem pa nas ne zanima le množina njihovih

denarcev, temveč tudi njihov izvor. Najpremožnejši Kamničani tako kot ostali takratni bogataši svojega premoženja ponavadi niso črpali le iz enega vira, čeprav je bil ta v primerjavi z drugimi lahko glavni izvor denarnega (vele)toka. Največ jim je tako prinašalo trgovanje, gostilničarstvo in nekatere obrti. To torej niso bili velebogataši z veleobrati, temveč malemu podeželskemu mestecu primerni mali bogataši, ki pa so kljub temu bili "naj, naj" in "oh in sploh" svojega kraja. Med njimi seveda spet najdemo nekatere, ki močno izstopajo kot lastniki manjših tovarn, močnejših obratov in donosnih dejavnosti in se kot po pravilu ukvarjajo z množico različnih poslov.

Ena glavnih vrednot ljudi, ki niso prejeli stalno odmerjenih dohodkov, je bila seveda poleg močne želje po uspehu tudi prav takšna želja po varnosti, se pravi skrb za negotovo bodočnost. Pridobljeni kapital zato niso vlagali samo v svoje temeljne pridobitvene dejavnosti, temveč tudi tja, kjer so v primeru poslovnih neuspehov ali starosti pričakovali varno naložbo in s tem gotov denar. To pa niso bili državni ali podobni "nerizični" vrednostni papirji, temveč po stari "kmečki" logiki predvsem različne nepremičnine. Na prvem mestu je bila zemljiška posest, zlasti gozdovi, medtem ko so njive, travniki, pašniki in tudi vrtovi za "zelenje in kuho" imeli predvsem vlogo postranskega in dopolnilnega zasluzka, s čimer se je še podkrepil izgled Kamnika kot na pol kmečkega mesta. Vendar je ta značilnost po osemdesetih letih začela pojemati in meščani so se vse bolj specializirali le v eno dejavnost. Druga pomembna vrsta nepremičnin so bile hiše, ki so jih nekateri imeli tudi po več v lasti in so tako z najemninami še dodatno zaslužili. Zlasti cenjene so bile takojmenovane korporacijske hiše, ki so njihovim lastnikom vsakoletno prinašale določene količine drv in lesa iz gozdov meščanske korporacije.

Meščanska korporacija je bila skupnost meščanov, ki je po letu 1866 od občinskega odbora prevzela v upravljanje gozdove v dolini Kamniške Bistrice, kar je meščanom, ki so imeli v lasti korporacijske hiše, prinašalo dodatne dohodke. Nič čudnega torej, če so med člani korporacije in predvsem v gospodarskem odboru z načelnikom na čelu prevladovali prav najpremožnejši meščani. Podobno so ti nadzirali tudi nadzorni odbor mestne hranilnice in posojilnice.

Z voljenimi položaji v različnih odborih pa smo se približali drugi pomembni lastnosti elite,

politični moči oziroma v širšem pomenu – vlogi meščanov v javnem življenju. Ker so bili najpremožnejši Kamničani izbrani prav po volilnem cenzusu, ki se je orientiral po plačanih direktnih davkih, je razumljivo, da so prav najpremožnejši (torej prvi in drugi volilni razred) imeli tudi največjo politično moč. Seveda to še ne pomeni, da so vsi aktivno sodelovali v političnem življenju. Za pogosto volilno abstinenco so se lahko odločili preprosto zaradi nezanimanja ali ker enostavno niso marali določenega kandidata. Na deželnozborskih volitvah so glasovali večinoma za slovenske in kasneje liberalne kandidate, čeprav je bil kdaj izvoljen tudi kakšen petičnež, ki je kar gorel za nemškutarske ideje. Seveda so imeli tudi v občinski upravi najpremožnejši meščani odločilno vlogo. Skoraj polovica od teh je izmenično aktivno sodelovala v občinskih odborih in svetih, veliko jih je bilo v najrazličnejših komisijah, prav prevladovali pa so med župani. In čeprav so storili veliko dobrega za razvoj domače občine, pri tem nekateri od njih niso pozabili tudi na dobrobit lastnega žepa. Kaj hočemo, tudi pri političnem udejstvovanju denar privlači denar.

Veliko najpremožnejših meščanov je bilo po davčnem in izobrazbenem cenzusu predlaganih tudi za porotnike c. kr. deželnega sodišča v Ljubljani. Če s to funkcijo niso pridobili nobenih materialnih koristi, pa jim je vsekakor prinesla dodatno čast in ugled med ostalim meščanstvom. Tu se tako že v povsem izraziti obliki srečamo s tretjo značilnostjo meščanske elite, z visokim družbenim statusom, katerega nikakor ne moremo ločiti od bogastva in politične moči, saj se nanju bolj ali manj tesno navezuje. Ti meščani so zato imeli veliko vlogo tudi pri nadzoru in financiranju šole, kjer je šlo za kombinacijo določene častne funkcije in nekakšnega patronata nad šolo, ko se je bilo potrebno izkazati za radodarnega dobrotnika. Kot člane in celo pobudnike jih najdemo tudi pri najrazličnejših društvih, katerih v Kamniku ni primanjkovalo. V njih so družno z ostalimi meščani skrbeli za narodno delovanje, petje, telovadbo, planinarjenje, turizem, svoj naraščaj, morebitne požare in seveda predvsem za medsebojno druženje z neizogibnimi plesi in veseljami.

Meščani niso iskali varnosti le z nalaganjem denarja v nepremičnine, temveč tudi pri svoji družini. Ta je moškemu producentu družinskega bogastva po napornih poslovnih bitkah nudila prijetno in brezskrbno zavetje, ženski upravi-

teljici "družinskega gradu" pa eksistenčno varnost. Dom s skrbno materjo in gospodinjo je bil seveda tudi varno zavetje za meščanske otroke. Trdna in urejena družina je bila sploh ideal vsakega meščana in od nje je bil marsikdaj odvisen poslovni in družbeni uspeh. Čeprav je v vsem obravnavanem obdobju bilo zelo veliko družin jedrnega tipa, se pravi družin z zakoncema in njunimi otroki, so vendarle do osemdesetih let 19. stoletja prevladovale razširjene družine, kamor so bili vključeni še stari starši in zlasti otroci iz prejšnjih zakonov. Število otrok je bilo v povprečju kar veliko, namreč pet do šest. Tem članom družine pa moramo v gospodinjstvo prišteti še najrazličnejše hišne posle, ter tudi vajence, pomočnike in podnajemnike.

Po eni strani je posameznik tisti, ki zaznamuje določeno družino, po drugi strani pa družina in njena okolica zaznamujeta določenega posameznika. Posameznika lahko spoznamo le skozi njegovo širšo celoto, kajti osebni dejavniki se v marsičem podrejajo družbenim, kulturnim, verskim in gospodarskim zahtevam določenega sloja prebivalstva, kakor lahko celotno plast prebivalstva spoznamo le skozi vedenje njenih posameznikov. Začelo se je že s posameznikovim rojstvom in predvsem krstom, ko je bilo potrebno izbrati najprimernejšega botra, torej takšnega, s katerim bi najtrdnje zacementirali svoje sorodstvene, prijateljske in poklicne vezi, pri čemer so najbolj prav prišli še premožnejši in plemenitejši botri kot so bili oni sami. Podobni kriteriji so bili pomembni tudi pri izbiri poročnih prič. Pri tej naslednji pomembni stopnički v življenju posameznika, za katero so se odločili vsi obravnavani premožneži, kajti le tako so si lahko zagotovili primerno nasledstvo, je bilo seveda najprej potrebno izbrati primerne partnerja. Marsikdo je svojo kariero začel prav s primerno, takoimenovano gospodarsko poroko ali pa je z njo občutno utrdil že pridobljeno premoženje. Zato nikakor ne čudi, da se je zlasti v prvem obdobju veliko priseljencev poročilo s premožnimi Kamničankami, čeprav je družba sčasoma postajala vse bolj odprta tudi za priseljene pare. Prav tako je bil seveda kakšen domači lovec na doto prav vesel bogatega ulova premožne vdove, bogati vdovci pa "mične" mladenke, ki so znale nemoteno naprej voditi gospodinjstvo in tako vdovcu in njegovim otrokom zopet vzpostaviti varno družinsko zavetje. Vsemu temu navkljub pa so se med seboj poročali večinoma statusno ali vsaj gmotno enakovredni partnerji.

Tudi bogataš nekoč sreča smrt, vendar vseeno veličastneje kot revež. Neenakost v smrti se je najočitneje kazala na pogrebih, ko so se sorodniki in praktično vse mesto v veličastni procesiji, v kateri ni manjkalo niti največjih uglednežev niti beračev, poslovili od pokojnika in ga položili v zadnje počivališče. Za stanu primeren pogreb so pokojniki poskrbeli že v oporokah, v katerih so svojo morebitno slabo vest oprali z donacijami cerkvi, revežem in društvom, predvsem pa so natančno in "pravično" razdelili svoje premoženje med dediče.

Pripadnost meščanskemu stanu se je, kljub njihovim velikim razlikam v premoženju, izobrazbi, vsakdanu, odnosu do kulture in politike, kazala predvsem kot neko skupno priznavanje določenega načina mišljenja in vedenja. Na eni strani je bila tu težnja po trdni meščanski družini s točno določenimi družbenimi vlogami njenih članov, na drugi pa razvejano družabno življenje z žensko kulturo obiskov, z moškimi "moževanji" po gostilnah in z družinskimi izleti in romanji. Zunanji izraz in znak boljšega družbenega položaja najpremožnejših Kamničanov se je v primerjavi z ostalo "rajo" kazal tudi pri hranjenju z boljšimi jedmi kot si bile telečja glava s hrenom, telečja juha, z jabolki polnjeni puran in podobno, z obnašanjem pri mizi, z oblekami po

zadnji modi, kjer ni manjkalo najrazličnejših bogatih dodatkov, nakita, torbic, ur in podobnega. Pomembna je bila seveda tudi primerna stanovanjska kultura, ko je večina hiš z gospodarskimi poslopji, delavnicami in trgovinami res kazala trgovsko obrtni in vzporedno celo kmečki značaj mesta, vendar so najpremožnejši meščani z opremo svojih stanovanj z masivnimi kredencami, usnjenimi garniturami, tapeciranimi divani in naslanjači, zrcali, stenskim urami, srebrnimi in bronastimi drobnarijami kazali svoj dober ekonomski položaj (če ne že okus) in s tem svojo drugačnost.

Nič čudnega, če so jih torej okoliški prebivalci videli takšne, kakor jih opisuje zgornja zabavljica, torej prevzetne, vzvišene, samovšečne in pretirano varčne. Ali si je torej tipičen premožnejši meščan res pridobil premoženje z iznajdljivostjo, delavnostjo in marljivostjo in ga je nato s skopuškostjo ohranjal za zanamce, ali pa je to le lik v očeh ljudi, ki niso bili najpremožnejši meščani Kamnika? Resnica je verjetno nekje vmes, vsekakor pa se moramo zahvaliti prav Zori Torkar, da je odgrnila vsaj zgoraj opisani del tančice (bolje rečeno koca), ki prekriva našo preteklost. Hvala.

Andrej Pančur